

**MİLLİ VALYUTANIN DÖNƏRLİLİYİ VƏ XARİCİ İQTİSADI
ƏLAQƏLƏRDƏ ONUN ROLU**

A.A.QASIMOV, H.H.ASLANOV
Bakı Dövlət Universiteti

Qloballaşma şəraitində dünya ticarətində yüksək paya sahib olan ölkələrin milli pul vahidlərinin dəyərindəki dəyişikliklər dərhal onunla iqtisadi əlaqədə olan ölkənin xarici ticarət balansına, tədiyyə balansına, valyuta məzənnəsinə, faiz dərəcəsinə və başqa iqtisadi göstəricilərinə təsir edir, onların dəyişməsinə səbəb olur.

Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri problemi istər istehsalçıların, istərsə də istehlakçıların daha geniş maraq dairəsinə daxil olur. Çünki beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri sahəsindəki dəyişikliklər ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrini əhatə edir.

Qeyd edək ki, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində valyuta münasibətlərinin düzgün qurulmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Çünki pul tədavülünün qaydaya salınması, qiymət siyasəti, valyuta məzənnəsi, müxtəlif valyuta əməliyyatlarının aparılması tarazlı iqtisadi inkişafın mühüm şərtlərindən biridir.

Valyuta münasibətləri sistemində valyuta dönərliliyi özünün əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Milli valyutanın dönərliliyi bazar iqtisadi sisteminin ayrılmaz bir üsürü olmaqla milli iqtisadiyyatın ən ümdə strateji vəzifələrinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynamaqla yanaşı, iqtisadiyyatın açıq xarakter daşması, qloballaşması, sağlam maliyyə sisteminin formalaşması ilə üzvü şəkildə bağlıdır.

Burada başlıca məsələ daxili bazarla xarici bazarın, daxili qiymətlərlə dünya qiymətlərinin düzgün əlaqələndirilməsindən, milli pulun və dönərli valyutanın məzənnəsinin optimal halda müəyyən edilməsindən, yeni bu məzənnələrin nə həddindən artıq, nə də həddindən aşağı olmasına yol verməməkdən, pul, kapital axınının düzgün uçota alınmasından, bu sferada spekulyativ halların aradan qaldırılmasından ibarətdir.

Qismən və tam dönərliliyi ölkənin iqtisadi inkişafının bir növ nəticəsi, onun iqtisadi imkanları və üstünlüklərinin həyata keçirilməsi forması kimi qiymətləndirmək olar. Çünki məhz belə bir şəraitdə fəal və səmərəli xarici ticarət əlaqələrinə girmək, dünya bazarının üstünlüklərindən bəhrələnmək olar. Burada ən mühüm şərtlərdən biri valyuta və əmtəə mübadiləsinin birgə, vəhdət halında dönərliliyinin təmin edilməsidir. Əgər belə olmazsa, nəinki milli valyutanın dönərliliyi baş verməz, həm də bu proses səmərəli olmaz.

Milli iqtisadiyyat rəqabət qabiliyyətinə malik olmadıqda, dönərlilik konsepsiyası özünün əks nəticəsini verə bilər, müsbət hal mənfi hala çevrilə bilər. Ona görə də dönərliliklə bağlı olan belə bir universal qanuna – daxili və xarici bazarın tarazlığı, səmərəli seçim – qanuna

əməl olunmalıdır. Belə olduğu halda xarici bazarın amillərinin hər hansı bir ölkənin daxili bazarına təsiri dağıdıcı xarakter ala bilməz.

Dönərliyin təmin edilməsi milli valyuta vasitəsilə beynəlxalq, qloballaşmış imkanlardan maksimum istifadə edilməsi deməkdir. Bunun üçün isə nəinki qeyri-rezidentlər, rezidentlərin özü də rəqabət qabiliyyətinə malik olmalıdır. Yalnız bu şəraitdə dönərlik prosesinin özü iqtisadi inkişafa müsbət təsir edə bilər. Milli valyutanın dönərliyi səviyyəsi artdıqca həmin valyuta ölkə sərhədinə asanlıqla aşırıb keçə bilər. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, pulun dönərliyinin təmin edilməsi öz-özünə məqsəd deyildir. Bu, iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə xidmət göstərməlidir. Bir çox sovet iqtisadçıları səhvən belə düşünürdülər ki, ölkədə radikal iqtisadi islahatlar başa çatandan sonra milli valyutanın-sovet rublunun dönərliyi də eyni zamanda təmin olunacaqdır. Halbuki, dönərliyə təsir edən şərt və amillərin təsiri özü də eyni vaxtda olmur.

Ayrı-ayrı ölkələr öz inkişaf xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq valyutanın müxtəlif forma və növlərindən istifadə imkanlılığı məsələsini ön plana çəkirlər. Həmin istifadə imkanlığı araşdırılarkən həm beynəlxalq əlaqələr, həm də ayrı-ayrı ölkələrin rəsmi qeyd olunmuş valyutalarının məzənnələri, valyutanın mübadilə (konvensiya) imkanlılığı, həmin ölkələrin ikitərəfli və çoxtərəfli xarici iqtisadi əlaqələri və s. dəqiq nəzərə alınmalıdır. Valyutanın dönərliyi məsələsi və ona olan tələb və təklif bir ölkənin digər ölkədən az və yaxud da çox həcmdə əmtəə alması ilə müəyyən olunur. Ona görə də burada idxalçı və ixracatçı arasında münasibətə əmtəə dövriyyəsi mühüm təsir göstərir.

Dönərliyin təmin edilməsi isə ixrac-idxal əməliyyatlarında milli valyutanın geniş miqyasda iştirak etməsi ilə bağlıdır. Bunun üçün milli valyutanın struktur bazası olan istehsalın, istehlakın, xarici ticarətin, ixracın strukturu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici ticarətin azlığı və çoxluğu xeyli dərəcədə milli valyutanın dönərliyi ilə bağlıdır. Dönərliyin artması xarici ticarətin həcmində artmasına əlverişli şərait yaradır. Bu olmadıqda dünya əmtəə bazarına çıxış xeyli dərəcədə çətinləşir. Burada valyuta və qiymət probleminin əlaqələndirilməsi, onların vəhdətinin təmin edilməsi xeyli çətinləşir.

Valyuta məzənnələri müəyyən edilərkən digər ölkələrin eyni qəbildən olan əmtəələri ilə müqayisədə milli məhsulun istehsal xərcləri, onların daxili qiymətləri və digər dəyər göstəriciləri nəzərə alınmaqla, bütövlükdə ölkə üzrə ixrac-idxal əməliyyatlarının səmərəliliyi və habelə, həmin əmtəələrin (məhsulların) istehsal (xidmət) sahələri (mənsubiyyəti) üzrə istehsalı və ixracı probleminə də bu aspektdən yanaşılmalıdır.

Valyutanın dönərliyi bir ölkənin digər ölkə ilə iqtisadi əlaqəsini və valyuta siyasətini qarşılıqlı şəkildə əlaqələndirməyi obyektiv olaraq tələb edir. Bu bir tərəfdən hər hansı bir ölkə üçün sərfəlidir, digər tərəfdən riskli haldır. Belə ki, dünya iqtisadiyyatının qloballaşması bu istiqamətdə hərəkət etməyi günün tələbi kimi irəli sürür. Digər tərəfdən isə bir çox ölkələrin bir-biri ilə iqtisadi-maliyyə bağlılığı birində baş verən böhran hallarının digərinə sirayət edəcəyi ehtimalını da doğurduğuna görə onların hamısı belə əlaqəyə girməkdə eyni dərəcədə maraqlı olurlar.

Milli valyutanın dönərliyi aşağıdakı funksiyaların icra edilməsi ilə bağlıdır: Birincisi, hər bir ölkənin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının iqtisadi subyektlərinin xarici bazara çıxışını təmin etmək və dünya təsərrüfat sistemində qovuşdurmaq; İkincisi, ölkənin

milli iqtisadiyyatını xarici təsirlərdən, rəqabətdən qorumaq; Üçüncüsü, qeyri-rezidentləri daxili valyuta bazarına və milli əmtəə bazarına cəlb etmək.

Burada ən başlıca yeri xarici iqtisadi əlaqələr, o cümlədən xarici ticarət əlaqələri tutur. Xarici ticarət əlaqələri isə öz konkret ifadəsini ixrac-idxal əməliyyatlarında tapır. Deməli, ixrac-idxal əməliyyatları arasındakı nisbət həm də xarici valyutaya olan tələbatı da müəyyən edir. Hər hansı bir ölkədən idxal artdıqda, xarici valyutaya, birinci növbədə dollara olan tələbat da artır. Eyni zamanda, ixrac artdıqda xarici valyutanın həmin ölkəyə daxil olması bir mənbə rolunu oynayır.

Beynəlxalq əlaqələrdə ən vacib məsələ bu və ya digər ölkənin valyutasının başqa bir ölkə iqtisadiyyatına tətbiq olunma imkanlılığıdır. Ona görə də beynəlxalq ticarət spesifik bankla hesablaşma əməliyyatlarında dönerli valyuta və kredit əməliyyatlarının konkret şəraitində uyğun olaraq istifadə olunur. Kredit əməliyyatları maliyyə sabitliyi, eyni zamanda valyuta məzənnəsinin sabitliyi şəraitində daha əlverişlidir. Ona görə də valyutanın hesablaşmalar və kredit əməliyyatları üçün tətbiq edilməsi və istifadə edilməsi xeyli dərəcədə onun dönerlilik səviyyəsi ilə şərtləşir. Lakin dönerlilik bərabər şərait daxilində vacib olsa da hər şey demək deyildir. Məsələn, bir çox ölkələrin valyutası dönerli olsa da, dollar kimi beynəlxalq hesablaşmalarda istifadə olunmur, beynəlxalq kredit bazarında zəif təmsil olunur. İtalyanın, Yunanistanın və s. ölkələrin milli pul vahidini misal gətirmək olar.

Rusiyanın valyuta problemləri ilə məşğul olan görkəmli iqtisadçılardan iqtisad elmləri doktorları, T.Şaqalov, V.Maneviç, V.V.Perlamutrov göstərir ki, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi ilə milli valyutanın dönerliyinin təmin olunması tamamlanmışdır. Və Rusiyada, hətta cari əməliyyatlar üzrə tam dönerliyin təmin olunması üçün şərait yaranmamışdır. Ona görə ilk əvvəl rublun dönerliyi üstün olaraq nominal formada özünü göstərəcəkdir, hələlik az bir xarici banklar rublu kotirovka etməyə razılıq verəcəkdir. Ona görə də Rusiyanın milli valyutası çox məhdud bir miqyasda beynəlxalq ödəniş vasitəsi funksiyasını icra edir. Bir sözlə, Rusiyanın milli valyutasının real milli dönerli valyutaya çevrilməsi uzun müddət tələb edəcəkdir.

İstər əvvəllər, istərsə də müasir şəraitdə ayrı-ayrı ölkələr öz inkişaf xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq valyutanın ayrı-ayrı forma və növlərindən istifadə imkanlılığı məsələsini ön plana çəkirlər. Həmin istifadə imkanlığı araşdırılarkən həm beynəlxalq əlaqələr, həm, ayrı-ayrı ölkələrin rəsmi qeyd olunmuş valyutalarının məzənnələri, valyutanın mübadilə (konvensiya) imkanlılığı, həmin ölkələrin ikitərəfli və çöxtərəfli xarici iqtisadi əlaqələri və s. nəzərdə tutulur. Valyutanın dönerliyi məsələsinə və ona olan tələb və təklif bir ölkənin digər ölkədən az və yaxud da çox həcmdə əmtəə alması ilə müəyyən olunur. Ona görə də burada idxalçı və ixracçı arasında münasibətə əmtəə dövriyyəsi mühüm təsir göstərir. Məsələn, ixrac edən ölkə, hər hansı bir şirkət idxalçı ölkədən, firmadan öz ölkəsinin dönerli valyutası ilə pul məbləğini əldə edə bilmirsə, bu zaman həmin ölkənin milli valyutasını mövcud olan məzənnə qaydasında mübadilə etməlidir. Belə bir qayda rezidentlər və qeyri-rezidentlər arasında geniş yayılmışdır. Rezidentlər və qeyri-rezidentlər üçün valyuta mübadiləsinin özünəməxsus məqsəd və xüsusiyyətləri vardır. Məsələn, qeyri-rezidentlər üçün valyutanın dönerliyi digər ölkədən öz ölkəsi üçün pulun sərbəst qaydada xaricilərin

hesabına konversiya edilməsi və keçirilməsidir. Rezidentlər üçün isə valyutanın dönərliyi istər ayrı-ayrı adamların, istərsə də ayrı-ayrı qurumların, təşkilatların xarici ölkələrə olan ödənişlərini həyata keçirmək və xarici valyutanı əldə etmək deməkdir. Bu mənada, dönərliyin birinci variantı xarici, ikinci variantı isə daxili dönərlik adlandırılır. Lakin idxal-ixrac, konversiya mübadiləsi eyni vaxtda baş verdiyinə, vahid bir prosesi əhatə etdiyinə görə valyutanın xarici və daxili dönərliyi anlayışı müəyyən dərəcədə nisbi xarakter daşıyır. Çünki daxili dönərliyi xarici dönərlik formasından kənarında təsəvvür etmək çətinidir. Bununla belə, xarici dönərlik daha çox valyuta əmələ gətirən bir formadır. Daxili dönərlik isə xarici iqtisadi əlaqələrə təkan versə də, eyni zamanda bəzi hallarda milli iqtisadiyyata xarici mənfəət təsirlərinin mənbəyinə çevrilə bilər.

Prinsip etibarilə dünya ölkələrinin bazar sistemində keçdiyi bir şəraitdə valyutanın dönərsizliyi anlayışı olmamalıdır. Əks təqdirdə, ölkələrarası əlaqələr ya sıfır həddində olar, ya barter formasında, ya dönərli valyutanın ehtiyat fondu hesabına, ya da son dərəcə məhdud-çoxtərəfli deyil, ikitərəfli ola bilər. Belə olan şəraitdə ölkələrarası mal mübadiləsinin, əmtəə dövriyyəsinin həcmi də aşağı səviyyədə olar, kapital ixracını azaldar, nəinki zəif ölkələrin, yəni valyutası dönərsiz olan ölkələrin, habelə sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin valyuta imkanlılığı gəlir mənbəyini zəiflədə bilər. Bu mənada, kapital ixrac edən ölkənin özü də digər ölkələrin valyutasının normal dönərlik səviyyəsində olmasında maraqlı olmalıdır.

Burada digər mühüm bir məsələ milli valyutanın dönərlik mexanizmlərinin normal fəaliyyət göstərməsidir. Qeyd etdiyimiz kimi xarici ticarət əlaqələri milli valyuta üçün əsas şərtlərdən biri olsa da, dönərlik problemini tamamilə həll edə bilməz. Bunun üçün digər məcmu şərtlərlə milli valyutanın beynəlxalq ödəniş vasitəsinə çevrilməsinə şərait yaratmalıdır. Həmin başlıca şərait ölkənin milli məhsulunun yüksək əmtəə dönərliyinə malik olmasıdır. Yüksək əmtəə dönərliyi mövcud valyutaya ekvivalent olan zəruri əmtəələri almağa maddi təminat verir. Transmilli şirkətlərin xaricdə olan müəssisələri tərəfindən bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilir. Həm də burada valyutanın məzənnəsinin lazımı səviyyədə olması, onun qiymətdən düşməməsi məsələsinə xüsusi əhəmiyyət verilir.

Milli valyutanın dönərliyinin təmin olunması bir qayda olaraq həmin valyutanın qeyri-məhdud şəkildə müəyyən əməliyyatları icra etmək qabiliyyəti, onun bazar valyuta məzənnəsi ilə müəyyən edilir. İqtisadi ədəbiyyatlarda milli valyutanın dönərliyinin bir qayda olaraq iki variantı müəyyən edilmişdir. Bu variantlardan biri Qərbi Avropa, digəri isə Şərqi Avropa variantı adlandırılır. Qərbi Avropa variantı AFR-də daha geniş tətbiq edilir və bu iqtisadiyyatın, təsərrüfatın inkişafı baxımından daha az risklə bağlı olur. Şərqi Avropa variantında isə bunun əksinə olaraq mənfəət hallar çoxalır, həmin ölkəyə xarici valyutanın gəlməsi artır, iqtisadiyyatın dollarlaşması meylləri geniş vüsət alır və beləliklə də, milli valyutanın rolu azalır və xaricə kapital axını artır. Bu ikinci yol postsövet dövlətləri üçün daha səciyyəvidir. Halbuki, 1946-1947-ci illərdən sonra İngiltərə, Fransa, Almaniya və digər ölkələrdə milli valyutanın dönərliyini əvvəlcədən iqtisadiyyatın, maliyyənin və tədiyyə balansının sabitləşməsi əsasında təmin edilmişdir. Hələ o vaxtlar bir çox aparıcı Avropa ölkələrində bunun üçün səmərəli maliyyə, bank mexanizminin işlənilməsinə hazırlanmasına xüsusi fikir

verilmişdir. Son vaxtlar isə, yeni keçən əsrin 90-cı illərindən sonra İqtisadi inteqrasiyanın güclənməsi nəticəsində Avropa Birliyi ölkələri arasında valyuta ittifaqı yaradıldı və onlar üçün vahid bir pul hesablaşma Ölçüsü (ekyu) müəyyən edildi. Daha sonra Mərkəzi Avropa Bankı yaradıldı və nəhayət, tədiyyə vasitəsi kimi və qarşılıqlı hesablaşma üçün avro pul vahidinə keçildi.

Milli valyutanın daxili dönərliyi yalnız mücərrəd formada ölkə üçün deyil, həmin ölkədə fəaliyyət göstərən hüquqi və fiziki şəxslər, yəni rezidentlər üçün ixrac nəticəsində xarici valyutanın alğı və satqısını təmin etmək vasitəsidir. Əlbəttə, burada bütün rezidentlərin imkanı və məsuliyyəti eyni səviyyədə olmur. Bu imkan və məsuliyyət isə kommersiya, səhmdar, dövlət müəssisələri, birgə müəssisələr üçün eyni olmur və onların apardıqları əməliyyatların tipi və xarakteri də müxtəlif olur.

Milli valyutanın daxili dönərliyinin təmin edilməsi heç də bütün hallarda milli pul vahidinin tamamilə xarici funksiyanı icra etməsini, onun xarici banklarda və birjalarda kotirovka edilməsini, bir sözlə ondan beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi istifadə olunmasını mütləq qaydada hökmən tələb etmir. Ona görə də 90-cı illərin axırlarında hələ də tənzimlənən bazar iqtisadiyyatı ideyalarını əsas götürən bir sıra Sovet, Polşa, Rumıniya və digər Şərqi Avropa iqtisadçıları öz ölkələrində xarici valyutanın qeyri-məhdud şəkildə yerləşməsini qəbul etmir, onun yalnız banklararası əməliyyatlarda müəyyən mövqe tutmasını önəmli hesab edirdilər, yalnız bank valyuta bazarının subyekti kimi qiymətləndirilirdi. Hətta müəssisələrin bir-birindən valyuta alıb-satması, göndərilən məhsul üçün valyuta üzrə hesablaşmaların aparılması qeyri-qanuni hesab edilmirdi. Ona görə də ixracdan əldə edilən valyuta gəlirləri yalnız bank hesablarında toplanırdı, müəssisələrin valyuta fondları, hesabları dondurulurdu. Bu fonddan istifadə icazə olmadan həyata keçirilmirdi.

Milli valyutanın daxili dönərliyinin təmin edilməsi qərribə də olsa, heç də onun xarici dönərliyinin təmin edilməsindən asan problem deyildir. Çünki burada da müəyyən amillər nəzərə alınmalı, şərait yetişməli və müvafiq şərtlərə əməl olunmalıdır. Burada birinci əhəmiyyətli amil iqtisadi şərait və iqtisadi siyasətdir. İqtisadi siyasət bazar mühitinin yaradılmasına, bazar sisteminə keçilməsinə xidmət etməlidir. Lakin hər cür bazar sistemi variantları milli valyutanın daxili dönərliyinə uğurla xidmət edə bilməz. Ona görə də bu bərədəki mənfi halları aradan qaldırmaq məqsədilə öz ölkəsində milli valyutanın daxili və xarici dönərliyini uğurla təmin edən bir sıra ölkələrin təcrübəsini nəzərə almaq və onu yerli şəraitə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Əks təqdirdə bazar sisteminin inkişafı maliyyə-pul, valyuta sahəsində qeyri-sabitlik hallarının artmasına gətirib çıxara bilər. Daxili dönərliyin təmin edilməsinin ikinci şərti (bəzi iqtisadçılar, bunu obrazlı ifadədə «daxili ixrac» adlandırır) pul-kredit və büdcə siyasətinin elmi, sət və ciddi aparılmasıdır. Burada ən mühüm cəhət yalnız dövlət müəssisələrinin deyil, digər tipli müəssisələrin və təşkilatların, habelə ayrı-ayrı vətəndaşların gəlirləri və xərcləri üzərində nəzarətin aparılmasıdır. Bu isə xeyli dərəcədə inflyasiya səviyyəsinin də aşağı salınmasına xidmət edə bilər. Həm də belə bir cəhəti nəzərə almaq lazımdır ki, inflyasiya əhalinin pul yığımlarını əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. Əgər inflyasiya əmək haqqı artımını xeyli dərəcədə qabaqlayırsa, milli valyutanın tədavülə çıxarılan potensial hissəsi nisbi mənada azala bilər.

Belə olan şəraitdə həm də milli valyuta nüfuzdan düşər, büdcə xərcləri artar və xarici valyutaya cəhd etmə hallarına rəğbət artar.

Milli valyutanın daxili dönərliyinin təmin edilməsinin mühüm şərtlərindən biri də institusional şərtidir. Daxili dönərlik iqtisadi, təsərrüfat mexanizmində müvafiq institusional mexanizmlərin, o cümlədən qanunçuluq mexanizmləri və xidmətlərinin olmasını tələb edir. Burada ən çətin problemlərdən biri resursların hansı model və prinsiplər üzrə bölüşdürülməsidir. Çünki plan modeli bazar mexanizminə uyğun gəlmir, bazar mexanizmi isə düzgün həyata keçirilmədikdə neqativ, korrupsiya halları baş verir. Ona görə də əsas resurslar hesab olunan pulun, kapitalın və valyutanın bölüşdürülməsi, birinci növbədə bank sistemi vasitəsilə elə aparılmalıdır ki, ölkə miqyasında valyutanın daxili dövriyyəsi və daxili dönərliyinə ciddi ziyan vura bilməsin. Daxili dönərliyin təmin edilməsinin mühüm şərtlərindən biri zəruri miqdarda valyuta ehtiyatının olmasıdır. Bunsuz onun, yəni valyutanın dönərliyini təmin etmək və ona təminat vermək çətinidir. Lakin postsovet dövlətlərinin əksəriyyətində qızıl fondunun məhdudluğu və yaxud da onun düzgün uçota alınmaması səbəbindən onların bir çoxu beynəlxalq valyuta fondunun köməkliyinə istinad etmişdir. Lakin Beynəlxalq Valyuta Fondunun bununla bağlı irəli sürdüyü şərtlər bütün hallarda özünü doğrultmamışdır. Bununla belə, Beynəlxalq Valyuta Fondunun və digər xarici qurumların köməliyi əsasında xüsusi sabitləşmə fondu yaradan ölkələr qismən öz milli pullarına olan etimadı xeyli dərəcədə doğrulda bilmiş, valyuta ehtiyatlarını artırma bilmişdir. Bu isə birinci növbədə xarici ticarətdə müsbət saldonun olması nəticəsində valyuta ehtiyatının artması hesabına mümkün olmuşdur. Burada əlbəttə, milli bankın şəxsində yalnız dövlətin deyil, müəssisə və əhalinin valyuta ehtiyatlarının da mövcudluğu mühüm şərtidir. Ona görə də həmin hüquqi və fiziki şəxslərin valyuta ehtiyatlarını son dərəcə dəqiqliklə uçota almaq mümkün olmasa da, valyuta siyasətini həyata keçirərkən bu cəhət hökmən nəzərə alınmalıdır. Burada çətinlik ondan ibarətdir ki, milli və dönərli valyutası olan əhalinin hamısı öz vəsaitinin hamısını bank hesabında saxlamır, nağd halında toplayır. Bu isə digər məsələlərlə yanaşı idxal-ixrac əməliyyatlarını, milli və dönərli valyutaya olan tələb və təklifi proqnozlaşdırmağa xeyli dərəcədə mane olur.

Milli valyutanın daxili dönərliyinin təmin edilməsi zərurəti bir tərəfdən bazar sistemə keçməklə bağlıdırsa, digər tərəfdən həmin sistemin nisbətən normal, tarazlı gedişinin təmin edilməsinin ilkin şərtlərindən biridir. Daxili dönərliyin təmin edilməsinin ikinci əhəmiyyətli cəhəti milli pulu iqtisadi subyektlər üçün nisbətən daha önəmli etmək və dövlətin pul, valyuta siyasəti ilə onun əlaqəsini həyata keçirməkdir. Üçüncüsü, idxal-ixrac əməliyyatları və digər kanallar vasitəsilə daxili və xarici qiymətlərin nisbətində düzgün tarazlığı təmin etmək. Dördüncüsü, ümummilli mənafeyi nəzərə almaqla xarici rəqabət və xarici investisiya üçün şərait yaratmaq. Burada valyutanın mübadilə məzənnəsi və onun səviyyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də elə etmək lazımdır ki, milli pul vahidinin məzənnə səviyyəsi ilə ölkədaxili və ölkəxarici inflyasiya arasında zəruri uyğunluq təmin edilə bilsin. Dönərliyə keçmək özü bir problemdir. Lakin dönərliyə keçilməsi özü bir sıra problemlərin həllini zəruri edir. Milli valyutanın xarici valyutaya mübadiləsi imkanlılığını hər bir milli valyuta asanlıqla əldə edə bilmir. Göstərdiyimiz kimi milli valyutanın dönərliyi probleminə dar çərçivədə-sırf texniki aspektdə də geniş, ciddi planda da yanaşmaq olar.

Bəzən valyutanın dönərliyinə sadəcə olaraq, onların mübadiləsi, alğı-satqısı başqa cür desək, milli valyutanın xarici valyutaya dəyişilməsi kimi baxılır. Bu faktdır və mübadilə, dönərlik bu prosesdən keçməlidir. Alğı-satqıda elə əməliyyatlar, elə proseslər ola bilər ki, müəyyən əmsallar, köçürmə pullar və razılaşmalar və digər vasitələr, mexanizmlərlə mübadilə faktiki olaraq baş verə bilər. Lakin bu sözün ciddi mənasında hələ valyutanın dönərliyi demək deyildir. Çünki hər bir mübadilə hələ dönərlik demək deyildir. Valyutanın, xüsusi olaraq milli valyutanın sözün ciddi mənasında dönərliyi iqtisadi, maliyyə-pul sisteminin real şəkildə yaratdığı imkanla bağlıdır. Belə imkan nəticəsində milli pul və yaxud da milli valyuta sahibi istər ölkə daxilində, istərsə də ölkə xaricində öz iqtisadi seçimini sərbəst apara bilər və bu pula azad qaydada maneəvər etmək imkanını əldə edə bilər. Bir sözlə, ondan heç bir məhdudiyyət olmadan istifadə etmək imkanına malik olur. Milli valyutanın dönərliyi bir tərəfdən ölkədaxili normal iqtisadi inkişafın nəticəsi, digər tərəfdən isə onun dünya təsərrüfat sistemində daxil olmasının, qoşulmasının zəruri şərtidir. Burada ən başlıca problem beynəlxalq miqyaslı səciyyə daşıyan valyuta – maliyyə infrastrukturlarından, iqtisadi sistemlərdən və beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən maksimum istifadə etməkdir. Bu baxımdan, tam dönərlik anlayışı sözün ciddi mənasında ölkələrarası heç bir məhdudiyyət hallarını, hətta klirinq, valyuta məzənnələrinin çoxluğunu və digər ticarət və ödəniş məhdudiyyət yaradıcı hallarını qəbul etmir. Burada öz milli valyutasını dönərli valyutaya mübadilə edən iki ölkə arasındakı mənafe birliyinin təmin edilməsi də əsas problemlərdəndir.

Aydın ki, xarici dönərlik qabiliyyətinə malik olan valyutanın mənsub olduğu ölkə digər ölkələr üçün, onun hüquqi və fiziki şəxsləri üçün hər cür maneələri, məhdudiyyətləri aradan qaldırmaqda maraqlıdır. Çünki bu, həm ölkənin ümumi imicini, həm də valyutasının nüfuzunu artırır. Eyni zamanda hər bir ölkə milli iqtisadiyyatı dünya əmək bölgüsü, daxili bazarın dünya bazarı ilə əlaqələndirilməsi və s. baxımından belə bir məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasında maraqlıdır. Lakin burada ən çətin problem ölkənin iqtisadi potensialının - maddi, maliyyə, əmək resurslarının dünya iqtisadiyyatına uyğunlaşdırılması və bu zaman itkilərə yol verilməməsi, əksinə onlardan daha səmərəli istifadə edilməsinə nail olmaqdır. Çünki belə bir cəhəti nəzərə almaq lazımdır ki, pulun dönərliyini tətbiq etməklə dünya iqtisadi sistemində dünya qiymətlərinin, valyuta məzənnələrinin, faiz dərəcələrinin və digər iqtisadi və qeyri-iqtisadi konyukturanın dəyişilməsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı müəyyən təhlükəli hallarla üzləşə bilər. Həm də belə cəhəti də yaddan çıxarmaq olmaz ki, milli iqtisadiyyatı bir anda belə bir qlobal təhlükədən sığortalamaq çox da sadə bir şey deyildir. Burada son dərəcə dəqiq hesablamalar çeviklik, bir sözlə düzgün iqtisadi, maliyyə-valyuta siyasətinin aparılması gərəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Valyuta tənzihi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı: 1995.
2. Qiymətli kağızlar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı: 1998.
3. Məmmədov Z. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi, Bakı: 2000.
4. Quliyeva N. Milli valyutanın dönərliliyinin təmin edilməsi yolları. Bakı:

- 2003.
5. Rəhimov M. Beynəlxalq maliyyə. Bakı: 2000.
 6. Пейро М. Международное валютно-финансовое и кредитное отношение. Москва: 2000.
 7. Новогришин А. Валютная политика. М.: 2000.

**КОНВЕРТИРУЕМОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ И ЕЕ РОЛЬ В
ПРОВЕДЕНИИ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ**

А.А.КАСУМОВ, Г.Г.АСЛАНОВ

РЕЗЮМЕ

В статье изучены сущность и особенности конвертируемости валюты в системе валютных отношений. Здесь анализированы условия конвертируемости национальной валюты, пути ее обеспечения. Всесторонне обращено внимание на вопрос роли обеспечения конвертируемости национальной валюты во внешнеэкономических связях страны.

**CONVERTIBILITY OF NATIONAL CURRENCY AND ITS ROLE IN CARRYING
OUT FOREIGN ECONOMIC COMMUNICATIONS**

A.A.GASIMOV, H.H.ASLANOV

SUMMARY

In article are studied essence and features of convertibility of currency in system of currency relations. Here analyzed conditions of convertibility of national currency, a way of its maintenance. The all-round the attention to a question of a role of maintenance of convertibility of national currency in foreign economic communications the countries is paid.